

Partnership and Profit in Medieval Islam

ISBN: 0-691-03084-7, 282 Sayfa

Abraham Labe Udovitch

Tanıtım: İsmail Bektaş *

Received: 23.07.2019

Accepted: 26.07.2019

DOI: 10.25272/ijisef.595541

Type: Book Review

Abraham L. Udovitch 1970 senesinde Princeton University Press tarafından yayımlanan eserinde Ortaçağ'da İslam'da ortaklık ve commenda konularını ele almaktadır. Udovitch eserinin giriş bölümünde ortaklık ve commenda akitlerini, "Ortaçağ İslam dünyasının ticari hayatının kusursuz birer nitel bileşeni" olarak tanımlamaktadır. Mezkûr tanımlamadan da anlaşılacağı üzere bu eser, ortaklık ve commenda akitlerinin nitel yönlerini ele almış, yine yazarın ifadeleri ile "kaynak ve doküman yetersizliğinden dolayı Ortaçağ ticaretinin nicel taraflarına dair araştırma yapmanın büyük ölçüde imkânsız olması" sebebiyle ortaklık ve commenda akitlerinin nicel yönlerine yer vermemiştir.

Günümüz İslamî finans literatüründe konvansiyonel finans ürünlerine daha yakın olduğu kabul edilen murâbaha akdine alternatif bir ürün arayışı içerisinde bulunduğu bu zamanda, ortaklık ve commenda akitlerinin bu anlamda Ortaçağ ticari hayatı içerisinde oynadığı rolü açık bir şekilde ortaya koyan bu eserin ne denli bir önemi haiz olduğu izaha muhtaç değildir. Nitekim ortaklık ve commenda'ya dair kaleme alınan Udovitch'in eserini müteakip eserlerde bu kitaba yapılan atıflar da bu kanaati destekler niteliktedir.

Eserin konuları ele alış biçimi daha ziyade temel İslam fıkıh kitaplarında ortaklık ve commenda akitlerine dair yer alan bilgilerin Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezhepleri bağlamında aktarılması, analiz edilmesi ve eğer varsa Batı ticari hayatındaki uygulamaları ile mukayese edilmesi şeklindedir. Udovitch bu tarz bir yol izlerken pek çok farklı esere atıfta bulunuyor olsa da, kitabın genelinde ön plana çıkan bazı isim ve eserler de vardır. Örneğin Hanefî fıkıhına dair materyal daha ziyade Serahsî'nin *Mebûsât*'undan, Şeybânî'nin *El-Asl* ve *El-Câmiu's-sağîr*'inden ve Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanâi*'inden alınmıştır. Mâlikî mezhebinde ortaklık ve commenda ele alınırken daha ziyade Mâlik'in *Muvatta*'ına ve Sahnûn'un *Müdevvene*'sine başvurulmuştur. Şâfiî fıkıhı bağlamında ise daha ziyade Şâfiî'nin *El-Ümm*'üne ve Nevevî'nin *Minhâcu't-talibîn*'ine atıf yapılmıştır. Yazarın ortaklık ve commenda akitlerine dair yaptığı güncel bir takım yorumlar ve atıflarda ön plana çıkan isimler ise Joseph Schacht, Ignac Goldziher, C. Snouck Hurgronje ve S. D. Goitein'dir.

Ayrıca yazar, kitabın ana bölümlerinden de anlaşılacağı üzere, ortaklık ve commenda akitlerini ele alırken daha ziyade Hanefî mezhebindeki yapıyı ve görüşleri baz almaktadır.

* Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, ismailbektas@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4229-4583>

Bunun sebebini ise Hanefi mezhebinin, geleneksel fıkıhın rijit yapısını istihsân ve hiyel ile nispeten esnetebilmiş ve ticari hayatın ve tüccarın pratik ihtiyaçlarını daha fazla karşılayabilmiş olması olarak göstermektedir.

Eser yedi ana bölüm ve bu bölümler altında yer alan doksan dört alt başlıktan müteşekkildir. Eserin yedi ana bölümü aşağıdaki gibidir:

I) Giriş

II) Mülkiyet Ortaklığı

III) Hanefi Mufâvaza Ortaklığı

IV) Hanefi 'Înân Ortaklığı

V) Mâliki Ortaklık

VI) Commenda

VII) İslam Hukuku: Teori ve Uygulama

Giriş bölümünde eserin yöntemi ve kaynakları ele alınırken fıkıh ve pratik arasındaki ilişki ele alınmış ve fıkıhın genel olarak ticari hayatın pratik ihtiyaçlarını karşılayabildiği ve bunun da daha ziyade *şurût* ve *hiyel* ile başarılı olduğu vurgulanmaktadır. Burada üzerinde durulan bir başka mesele de commenda akdinin esasında Arap kökenli bir ticari kurum olduğu, İslam fıkıhının bir inovasyonu olmadığıdır. Eserde temel olarak üç İslam fıkıh mezhebi baz alınmıştır: Hanefi, Mâlikî ve Şâfiî. Yazar bu üç mezhep dışında kalan, Hanbelî ve Zâhirî gibi mezheplere yer vermeyişini, bu mezheplerin erken dönemlerde ortaklık ve commenda'yı çalışmaya imkan verecek derecede sistematik eserler verememiş olmaları ile açıklamaktadır.

İslam fıkıhında ortaklıklar genel anlamda iki ana kategoride ele alınmaktadır: Mülkiyet ortaklığı ve akit ortaklığı (sözleşmeye dayalı, ticari). Yazar da bu minvalde eserinin ikinci bölümünü mülkiyet ortaklığına hasretmiştir. Hanefi ve Mâlikî mezheplerinde mülkiyet ortaklığının esaslarını zikreden yazar, şirket kavramından ilk anlaşılan şeyin aslında akit ortaklığı olduğunu ancak ortak mülkiyet kavramının da ortaklık kavramı içerisinde ele alındığını fıkıh kitaplarından bir takım atıflar yaparak ortaya koymaktadır. Ayrıca mülkiyet ortaklığının ticari akitler açısından öneminin asgari düzeyde olduğuna ve geçerli bir ortaklık kurulabilmesi için şart olmadığına işaret edilmektedir. Şâfiî mezhebinde ortaklığın temelinde sermayelerin birbirine karıştırılmış olması esas olduğundan dolayı ortaklık kurumunun yapısı Hanefi ve Mâlikî'lerdekinden farklı bir durum arz etmektedir. Bu sebeple Şâfiî ortaklık yapısı için ayrı bir başlık açılmış ve konu kapsamlı olarak ele alınmıştır. Yazar Şâfiî ortaklık yapısını ele alırken Şâfiî mezhebinin bu konudaki katı ve daha kısıtlayıcı yapısını da zaman zaman eleştirmektedir.

İkinci bölümde ortaklık yapısının ilk ayağı yani mülkiyet ortaklığı ele alındıktan sonra kitabın esas konuları olan akit ortaklıkları yani mufâvaza, 'înân ve commenda ortaklıkları ayrı ayrı ele alınmıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere yazar söz konusu akitleri ele alırken Hanefi mezhebinin baz almış ve ana başlıkları da buna uygun olarak tasarlamıştır.

Hanefi mufâvaza ortaklığının ele alındığı üçüncü bölümde öncelikle mufâvazanın kökeni ve taraflar arasında eşitlik hususlarını ele alan yazar, bölümün geri kalan kısmında mufâvazanın kuruluşundan sona ermesine kadar tüm aşamaları ayrıntılı bir biçimde zikretmektedir. Söz konusu ortaklık günlük ticari hayatta kurulması ve sürdürülmesi oldukça güç olan bir ortaklık türü olduğundan dolayı fıkıh kitaplarında konu ile ilgili verilen örneklerin farazi örnekler olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğuna dikkat çekilmesi, yazar bölüm içerisinde yaptığı nadir yorumlardan ön plana çıkarılmıştır.

Dördüncü bölüm, ticari hayattaki ortaklıkların çoğunluğunu teşkil eden, mufâvaza olmayan ortakları ifade etmek için kullanılan 'inân ortaklıklarına ayrılmıştır. Üçüncü bölümde olduğu gibi burada da baz alınan mezhep Hanefi mezhebidir. 'Inân ortaklığına dair fıkıh kitaplarında yer alan bilgiler genel hatları ile, üçüncü bölümde de olduğu gibi, ortaya konmuştur.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ele alınan mufâvaza ve inân ortaklıklarında kar paylaşım esasları kitabın temel konularını teşkil etmeleri bakımından önemlidir. Yazar bu açıdan mufâvaza ortaklığında tarafların her anlamda eşitliği söz konusu olduğundan dolayı kar paylaşımındaki yarı yarıya eşitliğin adil olduğunu, inân ortaklığında kar paylaşım oranlarının tamamen tarafların arasındaki anlaşmaya bırakılmış olmasının da fıkıhın ticari hayatın ihtiyaçlarını karşılama anlamında ortaya koyduğu serbestiyi açık bir şekilde ortaya koyduğunu vurgulamaktadır.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde Hanefi mezhebinde genel olarak ortaklık yapılarını ele alan yazar beşinci bölümü Mâlikî ortaklık anlayışına hasretmiştir. Hanefi mufâvaza ve 'inân ortaklıkları ayrı ayrı ana başlıklar olarak ele alınmışken, Mâlikî mufâvaza ve 'inân ortaklıkları tek başlık altında ve nispeten daha yüzeysel ele alınmışlardır. Yazarın burada Mâlik'in Muvatta'da ticari ortaklıklara yer vermemiş olmasının, onun bu konudaki bilgi eksikliğini göstermediğini, kendisine yapılan atıfların ve Müdevvene'deki ifadelerin Mâlik'in ortaklıklar konusunda oldukça donanımlı olduğunu gösterdiğine dair yapmış olduğu çıkarımlar dikkat çekicidir.

Eserin altıncı bölümünde commenda akdi ele alınmıştır ve eserin en geniş bölümünü teşkil etmektedir. Commenda akdinin kökenine özel bir önem atfeden yazar İslam'daki mudârebe, kırâz ve mukâraza olarak kullanımlarına dikkat çekmekte ve "commenda'nın, İslam öncesi Arap kervan ticareti bağlamında geliştirilen Arap yarımadasına özgü bir kurum olması oldukça muhtemel görünmektedir" ifadeleri ile de kökenine direkt olarak işaret etmektedir. Ayrıca diğer ortaklık yapılarına nazaran commenda akdine dair görüşlerin mezhepler arasında daha benzer bir yapıda olduğunu da vurgulamaktadır. "Hanefi commenda'sı, bu akdin en kapsamlı, kullanışlı ve esnek şekli olarak tebellür etmektedir. Bu kriterler açısından Hanefi commenda'yı, sırasıyla azalan seviyede Mâlikî ve Şâfiî versiyonları takip etmiştir. Bu sebepten dolayı müteakip açıklamalarda, Hanefi mudârebe'yi esas aldım ve gerekli yerlerde diğer iki fıkhî mezhepteki benzerlikler ve farklılıklara değindim." Yazara ait bu ifadeler, commenda bölümünde izlenen yöntemi açık bir şekilde göstermektedir. Commenda ile ilgili bu noktalara değinen yazar bölümün geri kalan kısmında meseleyi tüm yönleri ile ele almakta

ve mezkur İslam fıkıh mezheplerindeki görünümünü etraflıca ortaya koymakta ve değerlendirmektedir.

“Önceki bölümlerde fıkıh metinlerinde yer alan Ortaçağ İslami ticari işbirliklerinin iki ana kurumuna değindikten ve tarif ettikten sonra, şimdi burada söz konusu metinlerin bizim yöntemimizin onlara atfettiği güveni haklı çıkarıp çıkarmadıklarını soruşturmak uygun olacaktır” şeklindeki ifadeleri ile yazar aslında yedinci ve son bölümün temel hedefini ortaya koymaktadır. Bu minvalde yazar; “Bu teorik metinler gerçekten de erken dönem Ortaçağ İslam dünyası ticaretinin nitel yönlerine rehberlik edebilir mi? Commenda ve ortaklık kurumları fıkhi tasvirlerinde olduğu gibi gerçekten de fiili ticari uygulamaları yansıtmakta mıdır?” gibi sorular bağlamında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Bir takım küçük kayıtlar ve Hanefi mezhebine özel atıfla bu sorulara tamamen olumlu cevap verilmekte ve ayrıntılı bir şekilde bölümün geri kalan kısmında izahata yer verilmektedir. Yazar bu bölümde özellikle Hanefi fıkıhçıların iktisadi çevrelerine karşı olan duyarlılığının, ortaklık ve commenda hukukunun çeşitli yönleri ile ilgili tartışmalarda tekrar tekrar kanıtlandığına işaret etmekte ve bu konudaki başarılarının ticaret hukukuna yön verdiğini vurgulamaktadır. Hanefi ticaret hukukunda örf, istihsân ve hiyelin önemine de tekrar tekrar işaret etmektedir. Ayrıca İslam fıkıh metinlerindeki uygulamalar ile Geniza kayıtları arasındaki benzerliklere dikkat çekmekte ve daha esnek ve kullanışlı yapısından dolayı commenda'nın her zaman daha fazla tercih edilen akit olduğunu ve uzun mesafeli ticaretin yapı taşını teşkil ettiğini özellikle vurgulamaktadır.